

ЗА ЕДНА СИНТАКТИЧНА ОСОБЕНОСТ НА БЪЛГАРСКАТА КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНА РЕЧ

Много от изследвачите на разговорната реч сочат като нейна много характерна особеност синкретизма, който се проявява на различни езикови равнища¹. Някои от проявите на синкретизма на синтактично езиково равнище като загуба на предикативната и актуализиране на номинативната функция на някои изречения в състава на сложното (от типа *Дай с какво да разрежем тортата* и др.) или синкретизъм на подчинено и главно изречение (от типа *Да отидем утре на разходка. Ако си свободна.*) са били вече предмет на изследване².

Между системните прояви на синкретизъм на синтактично равнище стоят и случаите на синкретизъм на пряка и косвена реч. Те засягат синтактичните структури, с които се предава чуждото изказване. Тук се налага да направим една уговорка, тъй като разговорната реч съществува главно в диалогична форма, а диалозите се строят от конструкции с пряка реч. Предмет на нашето внимание не са диалозите и полилозите като основни форми на организация на общуването, а онези конструкции, чрез които говорещият и неговият събеседник предават речта на други лица. В отделни случаи това може да бъде изказана по-рано реч от същия говорещ, негов вътрешен монолог, а дори и предполагаема реч. От лингвистична гледна точка разглежданото явление може да се квалифицира като опосредствувана пряка реч или като пряка реч в пряка дотолкова, доколкото чуждото изказване се включва в диалогична или монологична реплика. Наблюденията ни са направени върху материал от художествената проза, т. е. върху стилизирана разговорна реч. Подбрали сме автори и произведения, които най-точно отразяват живата реч (Й. Радичков, Й. Йовков, О. Василев, В. Попов и др.). В случая този

подбор не само е оправдан, но се налага и поради обстоятелството, че самото явление синкретизъм е свързано с промени в структурата, за чието отразяване голяма роля играят паузите. А тяхното място се фиксира най-добре чрез препинателните знаци в писмената реч. Отделили сме няколко типа конструкции с чужда реч, в които по различен начин се съчетават признаци на пряката и на косвената реч.

1. *Та чичо ми вика, избери си една пирамида, ще я вземем и ще си имаш и пирамида.* (Й. Радичков)

Това синтактично единство представя контаминация на косвена и пряка реч. Тук чуждото изказване се съобщава от името на лицето, чиято реч се предава, което определя и независимата употреба на личните форми на глаголите. Степента на разчлененост между двата компонента на конструкцията (въвеждащи авторски думи и предадена реч) е много слаба и това се отразява и в пунктуацията – вместо двоеточие между тях стои запетая.

2. *Китайският врабец пръв почна да успокоява Вrabка да не тъгува за туй, че ѝ е много къса рокличката, ето, и неговата юнашка фланелка е къса, но с време ще порасне и ще стигне чак до петите ѝ.* (Й. Радичков)

Тази конструкция има типична за косвената реч синтактична организация. Въведеното чуждо изказване отначало се предава от името на автора (като при косвената реч), но след това – от името на лицето, чиято реч се предава. Маркер (сигнал) за това е частицата *ето*.

3. *Вълчан разказваше, а той обичаше да се хвали, какви кучета беше имал едно време: големи и рунтави като мечки, люти и зли, като змии Анадолска порода.* (Й. Йовков)

Тази конструкция ще се възприеме от повечето като косвена реч. Чуждото изказване е оформено като косвен въпрос, пред който обаче стои пауза, графически означена със запетая. Тя именно е границата между двата компонента (авторски думи и чуждо изказване) и засилва степента на разчлененост между тях.

4. *Отидохме на нивата и взехме да копаем. Тогаз чак се сетих, че е празник. Да вървим, рекох, грехота е. Пък Петровица, тя нали много знае: няма нищо, кай, бабо Вълло, кой ти гледа сега празник. И взе да разправя, че не знам в кое село, в нивите, излязъл един стар човек. Повикал едно момче и му казал да му*

донесе хляб. Момчето донесло хляб и старецът като го разчупил, вътре в хляба се показало кръв. Старецът рекъл: тази година ще има голям берекет, ама ще има и война. И се изгубил. (Й. Йовков)

Този пример много добре илюстрира възможностите за контактиация на пряка и косвена реч. Той представя диалог, предаден от името (от позицията) на един от участниците в него, т. е. опосредствувана пряка реч. Макар че в диалогичните реплики са запазени граматическите признаци на прякото изказване (независима употреба на глаголите и на местоименията) и това осигурява експресия при предаване на чуждата реч, както и свобода на субективното изразяване, те звучат като "преразказана" реч. Посредството на разказвач обаче създава впечатление за по-голяма неточност ("свободно цитиране"). Затова по-нататък опосредствуваната пряка реч съвсем естествено преминава в косвена.

За някои автори на художествени творби съчетаването на двата вида конструкции е стилистичен похват с определени функции. Показателен в това отношение е още един пример от Й. Радичков:

Тогава при нас дойдоха баща ми и майка ми, баща ми се усмихна и ни попита наперено: Как е юнаци?, а ние му отговорихме още по-наперено: Отлично!, но баща ми не вярваше да е много отлично, защото ни попита бият ли ни силно сърцата и ние казахме, че бият като тепавици. Сега момчета, каза баща ми, вие се научихте да хвърчите, извинявайте, бях много строг към вас, но наука без строгост не се постига.

Възможностите да се съчетават структурни признаци на пряка и косвена реч и ролята на препинателните знаци в отразяването им са забелязани от нашите езиковеди твърде отдавна. В своята статия "За някои свързвания в невезаната българска реч" (Училищен преглед, 1935, 5–6, с. 60) Ив. Хаджов говори за две явления в развитието на езика, които дават своето отражение и върху пунктуацията. От една страна, се появяват препинателни знаци, които по-рязко внушават запирането (паузата), за да отсекаят по-ярко ритъма. Така се появяват "избързаната" точка, двоеточието на мястото на старата запетая. От друга страна, се наблюдава обратно явление – изкуствено се включват в една синтактична цялост езикови маси, които не искат това, "наопаки, мисълно и синтактично те изискват да бъдат разде-

лени". Затова тук се появяват препинателни знаци като запетая, точка и запетая вместо точка и равнозначните ѝ в ритмично отношение въпросителен знак и др. По преценка на автора обаче "Това изнасилване на пунктуацията и подчиняване на личния произвол стига дотам, че отива против изрично указан с отделна дума препинателен знак. Такъв е случаят със знака за питане, заместен със запетая в примери като следните: – Как си докторе, казва Кирчо и сваля шапката си, подава ръка. И ако особено в случая: – Ще пиеш ли един чай, попита загрижена Елена, уморен ли си; тя позвъни внезапно и забеляза, че... (с. 606). И ако преди около двадесет години за нас особено значение имаше бележката на Ив. Хаджов, че посочената промяна на препинателните знаци не е в състояние да обедини в една езикова цялост езикови маси, които "съзнанието и постигнатото от езика развитие държат мисълно и ритмико-интонационно поотделени", тъй като тя ни помогна да изясним характера на връзките между компонентите на синтактичното единство с пряка реч, сега сме склонни да приемем, че посочените моменти от статията отразяват наличието на езикови явления (сегментация и синкретизъм) и че на посочената употреба на препинателните знаци трябва да се даде друга интерпретация.

БЕЛЕЖКИ

¹ Според О. С. Ахманова синкретизмът е "Функционално обединяване на различни форми за изразяване, неутрализация на противопоставянето (опозициите), съвпадане на означаващите при различие на означаемите", а синтактичният синкретизъм – синтактична двусмисленост, възникваща вследствие от формално неразличаване на различни синтактични категории". – В: Словарь лингвистических терминов, М., 1966, с. 406, 410.

² Примерите са от книгата "Русская разговорная речь в сопоставлении с болгарской" с автори Хр. Стайкова и Анна Васильева. С., 1988, с. 172.